
Maja
ŠTAMBUK

DVA ZAVIČAJA:

Zagrepčani
podrijetlom
iz Selaca

Pripadnost u društvenom smislu polazi od odnosa pojedinca i kolektiviteta, čime se oblikuje društvenost, dakle, u elementarnom značenju, oblikuje se način postojanja *unutar* skupine, simbolička razmjena ili participacija. *Teritorij* na kojem živi skupina, kolektivitet, najčešće je “djelo ljudskih ruku”, pa stoga označuje prostor organiziranog društvenog života, što pridonosi njegovu razumijevanju kao važne sastavnice svih obilježja kulture, društvenosti i identiteta.¹

Uostalom, pripadnost gradu i pripadnost selu ponajprije je pripadnost teritorijalnoj zajednici. Međutim, dok je selo neupitno zajednica homogenog, autohtonog stanovništva, grad bi izgubio svoje osnovno značenje kad ne bi bio popunjen stanovništvom heterogenoga podrijetla ili, u konačnici, stranaca.² Za doseljene stanovnike gradska zavičajnost je nova zavičajnost, bez obzira na snagu emocionalne pripadnosti stanovnikâ grada. Međutim, društvena pripadnost ne određuje se samo teritorijem, iako je teritorijalni aspekt vrlo značajan. Na njega je uvijek dograđen socijalni sadržaj.

Identitetski profil gradskog stanovnika, upravo zbog korijena koji nisu nezamjetljivi, složeniji je i finije tkan (teže razmrsiv) od identitetskog profila seoskog stanovnika. Ili je, moguće, dvojan. S druge strane, osvješćivanje ruralnog kulturnog identiteta u Europi već šezdesetih, a u nas mnogo kasnije i još uvijek nedovoljno, omogućilo je slobodnije i samim tim nezavisnije oblikovanje identiteta imigrantskih zavičajnih skupina koje su se “našle” u gradu. Nije bez posljedica prošlo ni ekološko gledište na razvitak društva, koje je iz sjene izvuklo svu važnost koju za opstanak ima sveukupna baštinska (prirodna i socijalna) komponenta i njezino očuvanje. Često su te skupine pripadale i različitim nacionalnim, etničkim korpusima.

Osamdesete i devedesete godine prošlog stoljeća u Europi obilježile su dvije glavne sociopolitičke promjene: 1. nastavak migracijskih pokreta s južnih europskih periferija

prema sjevernim europskim centrima; i 2. implozija starih država i pojava novih država u istočnoj i centralnoj Europi.³

Što su ta dva važna transformacijska procesa značila za inauguraciju nekih novih tema u društvene znanosti? Zanimljivo ovaj čas i stare i nove migracije s juga i njihov nesumnjiv utjecaj na aktualizaciju spomenutih tema u europskom društvenom prostoru. Nove države nastale u vrijeme snažnog globalizacijskog vala, upravo kao suprotnost globalizacijskim procesima koji su obilježili spomenuto razdoblje, i u strahu od globalizacijskog brisanja razlika, pridonijele su da se svom snagom i, činilo se, neizbježnošću, ponovno pojave identitet, nacija, pripadnost, etnicitet, zavičaj, teritorijalnost, zemlja, u društvenim znanostima.⁴ Osim toga, već je prethodno na teorijskom planu uočeno da se "socijalne i političke mobilizacije na etničko-teritorijalnim osnovama više ne mogu tretirati kao odstupanja od klasične paradigme modernizacije",⁵ pa je tako pripremljena osnovica za njihovo "novo" čitanje i smještaj unutar razvitka modernog društva. Na tom tragu moguće je razumjeti, na drukčiji način, ulogu i položaj malih zavičajnih skupina ruralnog podrijetla unutar složenog sustava velikog grada.

Posebno nas, u istraživanju zavičajne skupine, zanima pojam identiteta⁶ jer igra važnu ulogu u nekim društvenim fenomenima i procesima, osobito kad su u pitanju migracija, integracija, asimilacija, kulturna su rezistencija. O snazi pripadnosti grupi, o slici o sebi koju doseljenici stvaraju upravo unutar grupe, ovisi kakva će biti socijalna i kulturna budućnost pojedinca, obitelji ili zavičajne grupe koja se zatekne u velikom, šarolikom i atraktivnom socijalnom okruženju grada. Netko se ne želi integrirati u novo društvo jer želi zadržati vlastiti, singularni identitet. Netko će pak, osobito u drugoj generaciji doseljenika, stvarati svoj "miješani" identitetski predložak ili pak dvojni identitet, odnosno, oblikovati dvojni zavičajnost.

Koje su sastavnice identiteta i kako ga odrediti?

Identitet se vezuje uz simbole, znakove. Istovremeno je temelj sličnosti, prepoznavanja među članovima identitetske grupe i ujedno temelj razlikovanja od druge skupine.

Rogić, raščlanjujući socijalni identitet, upozorava na dvije istraživačke tradicije u sociologiji. Jedna se oslanja na varijablu *pripadnosti* pojedinim društvenim tvorbama (simbolički interakcionizam), koja je u temelju određivanja međusobnog djelovanja sudionika. A druga sociološka tradicija temelji se na *smislu* koji određuje društveno djelovanje, odnosno na oblikovanju smisla. Identitet je uvijek simbolična tvorba.⁷ S motivacijskoga gledišta identitet je

vrlo poticajna kategorija, pa je itekako uporabiva u akcijskom smislu.

Rogić analizira razine na kojima se identitet oblikuje i manifestira. Tri su razine: kulturna, društvena i egzistencijalna. Središnje pitanje prve razine jest *Tko sam ja u svijetu?* Drugu razinu najbolje sažimlje pitanje *Tko sam ja u društvu?*, a na trećoj razini dobro funkcionira pitanje *Tko sam ja spram sebe?*⁸ Ukratko, na prvo pitanje društveni sudionik odgovara samoodređujući (ili suodređujući) kulturne “*norme i forme*” s pomoću kojih se orijentira i izgrađuje”; na drugo pitanje, nužno smještajući sebe unutar “*normi i formi*”, društveni akter zauzima “*svoje*” (pokretno, promjenjivo) mjesto unutar društva; a na treće pitanje odgovara razvijanjem životnih stilova u svim egzistencijalnim područjima.⁹ Razvijajući svoj identitet na svim ovim razinama, oblikujući ga u “*ukupni*” osobni (ili grupni) identitetski sustav, njegujući ga i obogaćujući dinamičnim suodnosom prema sjećanjima, pričama, slikama, emocijama, dopuštajući utjecajima da ga učvršćuje, da naglašuje neka obilježja a neka briše, teritorijalizira ili re/teritorijalizira, socijalni sudionik ostaje vezan i određen u djelovanju vlastitim identitetskim predlošcima. Pritom je temeljno pitanje vjerodostojnosti djelovanja, a ono se definira činom koji isključuje interes. Uzbudljivost djelovanja identitetskom motiviranošću ostaje često jedina naknada, jedini “*interesni*” sastojak takve akcije.

U tom smislu moglo bi se govoriti o *aktivnom* i *pasivnom* identitetskom predlošku. Onom koji potiče na djelovanje i onom koji ne uključuje djelovanje kao oblik iskazivanja identitetske pripadnosti.

Dakle, s jedne strane izgrađuje se gradski identitet doseljenih, složeni sustav prihvaćenih posvojenih obilježja grada, uspostavljenih odnosa, prihvaćenih gradskih slika, vizura. S druge strane, korijeni su i elementi jednog drugog identiteta, koji se oblikovao u drukčijem sociokulturnom okviru.¹⁰

○ ISTRAŽIVANJU

Ovo je tekst o jednoj zavičajnoj skupini koja živi u Zagrebu. Oslanja se na anketno istraživanje koje je provedeno u studenom i prosincu 2003. godine. Jedan od ciljeva istraživanja bio je da se ustanovi mogu li se, i u kojoj mjeri, odseljeni smatrati razvojnim čimbenikom kraja iz kojeg su potekli te na koji se način aktiviraju ili mogu aktivirati kao razvojni potencijal zavičaja. S ove strane interesa postavili smo i pitanje može li se taj potencijal “*upotrijebiti*” učinkovitije, usmjereno i svrsishodno. Druga razina našeg

interesa odnosila se na ulogu, položaj i važnost doseljenika za Zagreb. Oni nesumnjivo predstavljaju značajan segment ljudskih i materijalnih razvojnih potencijala grada. U tom pogledu korisno je istraživanje takve jedne zavičajne, doseljene skupine. Njihov prinos razvitku grada nije zanemariv, iako ga je teško precizno utvrditi. Ali iz pretpostavljenog pozitivnog prinosa može se postaviti temelj za dodatno čitanje odnosa grada i sela, a to je da je grad – osobito Zagreb, jer je o njemu ovdje riječ, osim modernizacijske odgovornosti koju ima prema razvitku periferije, na neki način i dodatno obvezan baviti se i pridonositi razvitku ruralnog područja. Ljudski kapital doseljen u grad iz seoskih područja, osim osobnog, pojedinačnog prinosa ukupnom napretku, predstavlja i u grupnom smislu obogaćivanje grada i prinos gradskoj raznolikosti, a to je jedna od temeljnih odrednica društvene definicije grada. Za istraživanje je odabrana zavičajna skupina **Zagrepčana podrijetlom iz Selca**.¹¹ Pri planiranju i izvođenju istraživanja kao glavna poteškoća pojavio se problem popisa Selčana u Zagrebu. Osim njihove definicije (operacionalne), valjalo je pronaći načine kako doći do njihova što potpunijeg popisa.

Tko su, dakle, Selčani u Zagrebu? Može li se uopće biti Selčanin i živjeti u Zagrebu? Može li se biti Selčanin i Zagrepčanin istovremeno? Odlučili smo se za jednostavnu i tehnički provedivu definiciju.

Zagrepčani selačkog podrijetla ili “Selčani u Zagrebu” svi su oni koji zadovoljavaju jedan od tri kriterija:

- rodili su se u Selcima
- jedan roditelj je Selčanin, ili
- baka ili djed je iz Selca.

Dakle, Selčanin nije onaj tko samo voli Selca. Dapače, Selčanin ne mora voljeti Selca, ali onda se postavlja pitanje identificiranosti s mjestom podrijetla. Jer bitna označnica identiteta jest i emocionalna vezanost.

Evo kako su ispitanici vezani uza Selca:

Tablica 1.
Kakve su Vaše veze sa
Selcima? (moguće više
odgovora)

	Broj	%
Rođen sam u Selcima	43	36,4
Jedan od roditelja je podrijetlom iz Selca	60	50,8
Oba roditelja su iz Selca	6	5,1
(Pra)djed/(pra)baka iz Selca	6	5,1
Bez odgovora	3	2,5
Ukupno	118	100,0

Najviše ispitanika je sa Selcima vezano (biološki) jednim roditeljem koji je odande, čak 50,8%. Oba roditelja Selčana ima 5,1% ispitanika; dakle, ukupno 55,9% ispitanika preko svojih roditelja identificira se kao Selčani. Njih četrdeset troje rođeno je u Selcima, ili 36,4% realiziranog uzorka. Šestero ispitanika, pak, vuče svoje selačko podrijetlo preko djeda, bake, prabake ili pradjeda. Ovi posljednji mogu služiti za provjeru koliko može biti čvrsta veza s korijenima i u trećoj ili četvrtoj generaciji.

U uzorak su ušli svi koji su navršili 18 godina. Mnogi koji su mlađi od te dobne granice, za očekivati je, također su (bit će) Zagrepčani podrijetlom iz Selaca.

Kao osnovica za popis "Selčana" poslužio nam je popis primatelja "Bračke crkve",¹² koju na zagrebačke adrese šalje selački župnik don Stanko Jerčić. Svima njima upućen je poziv da se odazovu i da "prijave" kako članove svoje obitelji koji su stariji od 18 godina tako i druge Selčane za koje pretpostavljaju da nisu na spomenutom popisu. Osim ovim putem, do dodatnih adresa došli smo i privatnim istraživanjima, raspitujući se u Selcima ili u Zagrebu. Uvijek ima dobro informiranih i oni su dragocjen izvor. Prikupili smo imena oko 150 Selčana starijih od 18 godina. Dio anketiranja obavili su studenti sociologije Hrvatskih studija, a dio anketa je poslan poštom. Anketa je bila anonimna. Ukupno je ispunjeno 118 anketnih upitnika. Kontrola reprezentativnosti uzorka teško je provediva. S obzirom na selačko iskustvo, razgovore s dobrim informatorima i početni popis moguće je pretpostaviti da je uzorak, ako ne reprezentativan, onda vrlo blizu tome.¹³

Definicija Selčanina koju smo rabili u ovom istraživanju, dakle, više je "tehnička", oslanja se na tvrde socio-demografske varijable. To naravno ne znači da su podatci koje smo prikupili anketom "tehničke" naravi. Naprotiv. Oni su pretežno mjerili kulturalnu i emocionalnu razinu zavičajnosti.

Stupanj pripadnosti Selcima mjerili smo za nekoliko selačkih simboličkih vrijednosti: zemljopisni prostor, jezik, dijalekt, selačka povijest, ali i neke ocjene, aspiracije, planovi. U skladu s ciljevima istraživanja, istražili smo i neka obilježja pripadnosti, vezanosti uza Zagreb.

Polazimo od teze da se teritorijalne identifikacije međusobno ne isključuju, pa tako socijalna i emocionalna veza s jednim mjestom ne isključuje vezu s drugim. Riječ je o tome da se elementi identifikacije razlikuju.

TKO SU ZAGREPCANI PODRIJETLOM IZ SELACA I ZAŠTO SU U ZAGREBU

Rekli smo prethodno koga smatramo, u smislu definicije, Selčaninom u Zagrebu i tko su ispitanici. A kako se oni identificiraju po zavičajnoj pripadnosti? Kako se može biti Selčanin u Zagrebu, odnosno Zagrepčanin selačkog podrijetla?

Tablica 2.
Kako se identificirate po
zavičajnoj pripadnosti?

	Broj	%
Zagrepčanin/Zagrepčanka	46	39,0
Selčanin / Selačka privremeno u Zagrebu	26	22,0
“Mješanac”	24	20,3
Drukčije	17	14,4
Bez odgovora	5	4,2
Ukupno	118	100,0

Među Selčanima u Zagrebu najviše je Zagrepčana – 39%. Slijede Selčani privremeno u Zagrebu (22%), potom “mješanci” (20,3%). Mnogi Zagrepčani selačkog podrijetla rođeni su u Zagrebu, pa je Zagreb, osim mjesta boravka i mjesto rođenja, dakle mjesto u kojem se živi od rođenja. A to je vrlo utjecajan temelj zavičaja.

Vežanost uz Zagreb pokazuje životne namjere ispitanika koje se odnose na mjesto stanovanja.

Tablica 3.
Namjeravate li i dalje
živjeti u Zagrebu?

	Broj	%
Da, namjeravam trajno živjeti u Zagrebu	87	73,7
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat ću se vratiti u Selca čim to bude moguće	1	0,8
Ne, tu sam samo privremeno i nastojat ću se odseliti nekamo drugamo čim to bude moguće	7	5,9
Odselit ću se u Selca kad ostarim ili odem u mirovinu	9	7,6
Odselit ću se negdje drugdje kad ostarim ili odem u mirovinu	6	5,1
Nešto drugo	7	5,9
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Gotovo tri četvrtine ispitanika ostat će trajno u Zagrebu. Zanimljiv je relativno mali udio onih koji će otići u Selca pod stare dane (7,6%). Budući da mnogi imaju kuću

u Selcima (58%), očekivalo se kako će više njih planirati povratak u zavičaj ("prvi" ili "drugi", svejedno). Vjerojatno se ovdje susrećemo s nedovoljnom opremljenosti Selaca (i manje-više svih drugih sela, malih mjesta) i time manje atraktivnima za trajan život u njima, osobito za posebne skupine (stariji, bolesni ili, s druge strane, mladi, poduzetnici). U konkurenciji sa Zagrebom, najvećim i najjačim gospodarskim i kulturnim središtem Hrvatske, očito je, nije se teško odlučiti. Selca ostaju tek emocionalno intimno sklonište.

	Broj	%
Vjerujem da će ostati	64	73,6
Mislim da će se odseliti u Selca	-	-
Mislim da će se odseliti negdje drugdje	6	6,9
Već se jedno ili više djece odselilo u Selca	-	-
Već se jedno ili više djece odselilo drugdje	3	3,4
Ne znam, ne mogu ocijeniti	14	16,1
Ukupno	87	100,0

Tablica 4.

Mislite li da će Vaša djeca ostati živjeti u Zagrebu ili će se odseliti?

Ispitanici koji imaju djecu ne dvoje oko toga hoće li njihova djeca ostati živjeti u Zagrebu. Mogućnosti Zagreba doista su neusporedive s ostalim prostorima Hrvatske. I takva se situacija perpetuira, nema strateškog nastojanja da se postupno podiže stupanj atraktivnosti na drugim naseljskim razinama. U razvijenim europskim zemljama već je dugo na djelu renesansa ruralnih prostora i proces odseljavanja iz (osobito većih) gradova prema perifernim gradovima i selima. U nas je još uvijek, bez prave strategije ravnomjernog prostornog razvitka zemlje, teško očekivati ikakav pomak stanovništva u smjeru obrnutom od postojećeg. Stoga je gotovo nemoguće da roditelji vide neke druge putove za svoju djecu, putove koji bi vodili prema perifernom prostoru, pa ni onom bliže Zagrebu. Ni jedan roditelj ne vidi budućnost svoga djeteta na otoku, u Selcima.

Vezano uz ove odgovore, zanimljivo je spomenuti da gotovo 90% ispitanika ocjenjuje da im podrijetlo nije bilo ni prednost ni prepreka.¹⁴

Zašto se ova skupina Selčana odlučila za Zagreb, a ne za neko drugo mjesto? Odgovori na ovo pitanje pomoći će boljem razumijevanju nekih već iznijetih ali i nekih podataka koji slijede.

Maja Štambuk

**Dva zavičaja: Zagrepcani
podrijetlom iz Selaca**

Tablica 5.

Zašto ste izabrali Zagreb za
mjesto stanovanja? (Zaokružiti
jedan, najvažniji razlog)

	Broj	%
Rođen sam u Zagrebu	43	36,4
Doselio sam se kao dijete, s roditeljima	21	17,8
Došao sam u Zagreb u školu (fakultet)	16	13,6
Zagreb nudi više mogućnosti za kvalitetniji život nego drugi gradovi u Hrvatskoj	10	8,5
Dobio sam posao u Zagrebu	16	13,6
Supruga (suprug) je iz Zagreba	9	7,6
Odgovara mi zagrebačka klima	0	0
Zbog djece (školovanje i sl.)	1	0,8
Nešto drugo. Što?	2	1,7
Ukupno	118	100,0

Skupinu rođenih u Zagrebu, što je najčešći odgovor (36,4%), slijedi skupina koja se u dječjoj dobi doselila s roditeljima (17,8%). Podjednako zastupljen razlog doseljenja jest školovanje i zapošljavanje (po 13,6%). Zanimljiv je podatak da se 8,5% ispitanika doselilo zato što Zagreb nudi više kvalitetnijih mogućnosti. Među ovim mogućnostima nesumnjivo je i mogućnost izbora dobrih fakulteta i mogućnost profesionalnog napredovanja, a to je, prema odgovorima na druga pitanja, neosporna zagrebačka prednost u odnosu na druga gradska središta u Hrvatskoj.

Konačno, kao razlog doseljavanja u Zagreb spominje se (u 7,6% slučajeva) bračni partner koji je iz Zagreba.

Tablica 6.

Jeste li se u Zagreb doselili
neposredno iz Selaca?

	Broj	%
Ne	74	62,7
Da	28	23,7
Bez odgovora	16	13,6
Ukupno	118	100,0

Kao što vidimo iz tablice, iz Selaca se neposredno doselilo 28 ispitanika (23,7%).

Tablica 7.

Ako se niste doselili ravno iz
Selaca i niste rođeni u
Zagrebu, gdje ste u
međuvremenu živjeli (najmanje
pola godine)?

Mjesto boravka	Broj	%
U Splitu	21	17,8
U nekom drugom hrvatskom gradu	20	16,9
U nekom drugom hrvatskom selu	6	5,1
U inozemstvu	9	7,6

Ako ostavimo one koji su rođeni u Zagrebu preostali – koji se nisu neposredno doselili iz Selaca, prethodno su živjeli većinom u Splitu, potom u nekom drugom hrvatskom gradu, u inozemstvu ili nekom drugom hrvatskom selu.¹⁵

PREDNOSTI I NEDOSTATCI ŽIVOTA U ZAGREBU KAKO IH VIDE ZAGREPČANI PODRIJETLOM IZ SELACA

Uobičajeno je smatrati kako su prednosti malih mjesta, sela i gradova u čistom zraku, a nedostaci su cijeli popis manjkova u socijalnom i tehničkom standardu. Također je uobičajeno da se prednosti vrednuju niže od nedostataka.¹⁶ Za grad je pak uobičajeno da vrijedi obratno. Doduše, u posljednjih nekoliko desetljeća promijenila se hijerarhija vrijednosti kad je u pitanju životni prostor. Sve je veća osjetljivost na stanje prirodnog okoliša i onog kultiviranog. Svjedoci smo osjetno povećane brige za pravilno odlaganje smeća.¹⁷ Također, iznimno je porasla osjetljivost stanovnika velikih gradova na sigurnost, odnosno rizičnost života u gradu.

Tvrdnja	Srednja ocjena*
Zagreb je značajno kulturno i intelektualno središte Hrvatske	4,7
Zagreb je povezan s razvijenim svijetom i njegov je dio	4,2
U Zagrebu svatko može odabrati način života koji mu najviše odgovara	4,0
Zagreb je siguran i ugodan za život	3,7
Dobri su uvjeti za bolju budućnost mladih ljudi	3,4
Gradsko gospodarstvo nudi obilje radnih mjesta i dobre su mogućnosti zarade	3,0

* Napomena: Aritmetička sredina izračunana je na temelju raspona odgovora od "U potpunosti se slažem s tvrdnjom" (5) do "Ni malo se ne slažem" (1).

Tablica 8.

Koje su, po Vašem mišljenju, prednosti koje Zagreb nudi svojim stanovnicima? Označite stupanj slaganja s tvrdnjom:

Na čemu Zagrepčani podrijetlom iz Selaca temelje svoju visoku privrženost svom gradu? Na kojim zagrebačkim prednostima počiva gotovo trajno opredjeljenje za grad i kad su u pitanju sami ispitanici, ali i njihovo viđenje budućnosti vlastite djece?

U gornjoj tablici posložene su prednosti prema rangu. Na prvom mjestu je neupitna pozicija i uloga Zagreba kao kulturne i intelektualne središnje točke Hrvatske (ocjena 4,7). Slijedi položaj Zagreba u ukupnom sustavu veza s razvijenim svijetom, što ga čini njegovim sastavnim dijelom. Ovu prednost visoko ocjenjuju ispitanici (4,2), pa se

već na ovoj razini obradbe podataka može zaključiti kako na visinu ovih ocjena bitno ne utječu neke temeljne osobine ispitanikâ (poput dobi, naobrazbe). S visokom ocjenom na trećem je mjestu tvrdnja da u Zagrebu svatko može odabrati način života koji mu najviše odgovara (4,0). Budući da se radi o ispitanicima kojima nije nepoznat život pod socijalnom kontrolom u malim naseljima, visoka rangiranost ove zagrebačke prednosti jasno pokazuje kakav stav imaju ispitanici prema teže ostvarivoj mogućnosti da se u Selcima slobodno odabere vlastiti životni stil. Slijedi tvrdnja da je Zagreb siguran i ugodan za život (3,7). Na samom kraju ovog popisa dvije su, moglo bi se reći gospodarske tvrdnje: da su dobri uvjeti za bolju budućnost mladih (3,4) i da gradsko gospodarstvo nudi obilje radnih mjesta te da su dobre mogućnosti zarade (3,0). Ovakav rang tvrdnji – od iznimno podržane one o Zagrebu kao kulturnom i intelektualnom središtu do najlošije ocijenjenih gospodarskih prilika – daje naslutiti određenu promjenu u percepciji Zagreba kao gospodarskog središta i najjačeg razvojnog aktera Hrvatske. I visoko ocijenjene veze Zagreba s razvijenim svijetom, dade se zaključiti, više govore o društvenim, kulturnim, političkim vezama metropole nego o njezinu sudjelovanju u gospodarskoj razmjeni sa svijetom.¹⁸

Tablica 9.
 Što Vam smeta u Zagrebu?
 Označite stupanj slaganja sa
 sljedećim tvrdnjama:

Tvrdnja	Srednja ocjena*
Prometni kaos, otežano je odvijanje prometa	4,6
Onečišćena je Sava i uništen život u njoj	4,1
Uništen je tradicionalan zagrebački način života	3,8
Zrak je zagađen u cijelom gradu	3,7
Narušen je izgled grada lošim urbanističkim i građevinskim zahvatima	3,7
Razvile su se industrijske grane koje štete razvitku i prosperitetu grada	3,6
Zagreb je postao prevelik za kvalitetan život	3,4
Stvoreno je previše opasnosti i rizika za život građana	3,3
Zapušteno je gradsko zelenilo i gradski okoliš	2,8

* Napomena: Aritmetička sredina izračunana je na temelju raspona odgovora od “U potpunosti se slažem s tvrdnjom” (5) do “Ni malo se ne slažem” (1).

Život u Zagrebu ima i svojih mana. Na prvome mjestu je prometna zagušenost, kaos, koji otežava i usporava svakodnevni život (4,6). Na to se, izgleda, teško priviknuti. Nije nemoguće da je podloga ovako visoke negativne ocje-

ne gradskog prometa u pretpostavkama ispitanika kako je to problem koji se može riješiti ako se hoće i zna. Zato se ne prihvaća kao “nužno gradsko zlo”, kao neodvojiv element (izabranog) gradskog načina života. Stoga za taj problem očigledno nema razumijevanja. Na drugome mjestu na popisu gradskih manjkova jest zagađenost Save (4,1). Što to pokazuje? Ponajprije to da je Sava itekako važan identitetski simbol Zagreba i da je Zagrepčani podrijetlom iz Selaca vole, pa i oni koji su se doselili ne tako davno. Na trećemu mjestu jest tvrdnja da je uništen tradicionalni zagrebački način života (3,8). Što imaju doseljeni Selčani i podrijetlom Selčani s tradicionalnim zagrebačkim načinom života? Teško je rekonstruirati na koje su sve sastavnice negdašnjeg zagrebačkog života mislili ispitanici kad su relativno visokom negativnom ocjenom pokazali koliko žale za očigledno prošlim vremenima. Ipak, na temelju ranga ove tvrdnje lako je pretpostaviti da su Zagrepčani podrijetlom iz Selaca očito ne samo oni koji su rođeni u Zagrebu, vrlo vezani uza Zagreb, da su Zagreb “posvojili”, da je na određeni način zagrebačka povijest, barem ona bliža, postala i njihova povijest. Slijedi još uvijek visoko ocijenjena tvrdnja o zagađenosti zraka (3,7), potom tvrdnja da je narušen izgled grada lošim urbanističkim i građevinskim zahvatima (3,7), nešto manje je ocijenjena tvrdnja da su u Zagrebu razvijene industrijske grane koje štete razvitku i prosperitetu grada (3,6). U općem, pa i zagrebačkom manjku radnih mjesta, ispitanicima se, može se pretpostaviti, činilo neprimjerenim reagirati negativno (ili možda negativnije?) na kvalitetu zagrebačke industrije i njezin utjecaj na stanje u okolišu. Manja je suglasnost oko tvrdnje da je Zagreb postao prevelik za kvalitetan život (3,4), da je postao rizičan (3,3). Najnižu ocjenu dobila je tvrdnja da je zapušteno gradsko zelenilo (2,8). Iz ovog popisa gradskih nedostataka, odnosno njihovih ocjena, zaključujemo da su Zagrepčani podrijetlom iz Selaca itekako osjetljivi na stanje okoliša, da se u znatnoj mjeri identificiraju s gradom, da grad ne doživljavaju kao posebno opasan i rizičan za svakodnevni život i da ga smatraju još uvijek kvalitetnim životnim okvirom.

KORISTI I ŠTETE OD PRESELJENJA

Ispitujući Selčane u Zagrebu, zaobišli smo detaljnija pitanja o motivima i aspiracijama zbog kojih su se preselili, jer su ta (uostalom kao i mnoga druga zanimljiva a nepostavljena) pitanja prelazila zadane ciljeve istraživanja. Dakle, za one koji su rođeni u Selcima (ili negdje drugdje, samo ne u Zagrebu) ne znamo precizno motivacijsko-aspiracijski

sklop koji je u temelju svakog prostornog pomaka. Stoga je teško upustiti se u usporedbe “koristi i šteta” s njihovim predmigracijskim očekivanjima. Rođenima u Zagrebu postavili smo isto pitanje, računajući da oni indirektno mogu ocijeniti izbor svojih roditelja (ili baka i djedova), a ujedno iskazuju odnos prema životu u svom gradu.

Tablica 10.
Kakve ste koristi i štete Vi osobno imali od Zagreba? Zagreb je:

Koristi i štete	Broj	%
Povoljno je utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	70	59,3
Nepovoljno je utjecao na uvjete mog života i života moje obitelji	2	1,7
Otežao je uvjete mog života ali je osigurao dobru perspektivu mladima iz moje obitelji	4	3,4
Nije imao značajnijeg utjecaja na moj život kao ni na život moje obitelji	28	23,7
Ne znam, ne mogu ocijeniti	13	11,0
Bez odgovora	1	0,7
Ukupno	118	100,0

Za razliku od onih doista malobrojnih koji su imali nesreću da je život u Zagrebu nepovoljno utjecao na uvjete njihova života i života njihove obitelji (svoga 2 odgovora ili 1,7%), mnogi su (60%) ocijenili da je Zagreb povoljno utjecao na njihove osobne i obiteljske živote. Uspješne ili sretne osobne i obiteljske biografije oblikovane u pozitivnom ozračju zagrebačkog okvira vjerojatno su mogle pridonijeti popularnosti Zagreba u Selcima. (Ali za tu tvrdnju, osim osobnog dojma, nemamo dokaza.) Blizu četvrtine ispitanika uvjereni su da Zagreb nije imao značajnijeg utjecaja na njihove živote (23,7%), dok je 11,0% onih koji ne mogu ocijeniti “koristi i štete” od činjenice da žive (toliko koliko žive) u Zagrebu.

Nesumnjivo je teško jasno odgovoriti na pitanje o tome što bi bilo da se nisu preselili (ili netko od njihovih roditelja), da su ostali u Selcima. Mnogi ispitanici nisu uspješni pogledati svoj život unatrag i s vremenskim odmakom procijeniti bi li on bio, i koliko, te u kojem smjeru, drukčiji da se nisu odlučili na selidbu. Njihov broj bi svakako bio manji da smo iz obradbe izuzeli rođene u Zagrebu, koji, dakle, nemaju neposredno selidbeno iskustvo.

	Broj	%
Ne mogu ocijeniti	45	38,1
Bio bi bolji, nije se trebalo seliti	5	4,2
Bio bi gori, selidba je omogućila perspektivu	39	33,1
Bio bi približno ili jednako dobar	8	6,8
Drugo	10	8,5
Bez odgovora	11	9,3
Ukupno	118	100,0

Ipak, iz odgovora na ovo pitanje nešto se može zaključiti bez veće pogreške. Trećina svih ispitanih smatra da bi njihov život bio gori te da su se selidbom ostvarile bolje mogućnosti napretka, osobnog i obiteljskog. Također je indikativno da je svega 4,2% ispitanika izjavilo kako bi bilo bolje da su ostali u Selcima.

Maja Štambuk
**Dva zavičaja: Zagrepčani
 podrijetlom iz Selca**

Tablica 11.

Bi li, po Vašoj ocjeni, Vaš život i život Vaše obitelji bio bitno drukčiji da ste ostali živjeti u Selcima, da niste odselili?

VEZE SA SELCIMA

Učestalost druženja	Broj	%
Više puta tjedno	4	3,4
Jednom tjedno	6	5,1
Više puta mjesečno	2	1,7
Jednom mjesečno	11	9,3
Nekoliko puta godišnje	31	26,3
Jednom godišnje ili rjeđe	59	50,0
Bez odgovora	5	4,2
Ukupno	118	100,0

Tablica 12.

Družite li se u Zagrebu sa Selčanima? (samo ne-obiteljska druženja)

Kad se radi o ne-obiteljskim druženjima, polovica ispitanih se prilično rijetko susreću: jednom godišnje ili rjeđe (njih 50,0%). Nešto više od četvrtine viđaju druge Selčane nekoliko puta godišnje, a desetak posto se sastaje jednom ili više puta mjesečno (11,0%). Blizu devet posto ispitanika čak se viđa i tjedno. Ovim druženjima moramo dodati i njihove susrete u Selcima tijekom praznika. Je li to puno ili malo? Kad se uzme u obzir da ne postoji neki trajniji oblik organizacije koji bi nudio sadržajna druženja ili akcije, da ne postoji ni potpuni popis Selčana u Zagrebu, onda podaci svjedoče o relativno visokoj motiviranosti za susretanja. Nekoliko provedenih akcija imalo je izniman odziv pozvanih Selčana. Očito je, nedostaje makar i najniži oblik organiziranosti.

Tablica 13.
 Koliko su u Vašem načinu
 ponašanja prisutni elementi
 karakteristični za lokalnu
 kulturu i život u Selcima?

	Često	Povremeno	Rijetko ili nikad	Bez odgovora	Ukupno
a. Govorim selačkim dijalektom	15,3	25,4	56,8	2,5	100,0
b. Slavim lokalne blagdane	28,8	33,9	34,7	2,5	100,0
c. Družim se sa Selčanima	16,9	44,9	35,6	2,5	100,0
d. Boravim u Selcima	16,1	49,2	32,2	2,5	100,0
e. Pomažem u razvitku Selaca	3,4	17,8	75,4	3,4	100,0

Selčanin u Zagrebu jest i Zagrepčanin i Selčanin, u sebi sjedinjuje pripadnost gradu i malom mjestu. I s jednim i s drugim prostorom povezuje ga emocija, osjećajnost, bliskost. Odsutnost radikalne blizine Selaca nadomješta se njegovanjem nekih elemenata identiteta.

Njegova pripadnost teritorijalnoj grupi i teritoriju traje i sada kad te grupe zapravo nema. Gotovo da se može govoriti o “pomaknutoj teritorijalnoj zajednici”. Što to Selčani u Zagrebu njeguju, a što pripada isključivo selačkoj priči?

Unutar obitelji, među prijateljima, u druženju s drugim Selčanima, često i povremeno *selačkim dijalektom* govori 40,7% ispitanika. Lokalne, selačke blagdane slavi u svojim kućama ili s prijateljima često ili povremeno čak 62,7% Selčana u Zagrebu. Budući da osim Gospe od Karmela, koja je zaštitnica Selaca, i nema nekih posebnih selačkih blagdana, varijabla “slavljenje selačkih blagdana” prije svega podrazumijeva način obilježavanja tih blagdana: od jela i kolača koji se tradicionalno uz neki blagdan pripremaju u Selcima (pršurate, hrustule, sirnice, makaruni, paštica, bakalar...) do eventualnog druženja sa Selčanima na blagdanski dan.

S drugim Selčanima se često ili povremeno druži 60,8% ispitanika. U Selcima boravi često ili povremeno njih 65,3%. Na neki način pomaže ili sudjeluje u razvitku Selaca 21,2% ispitanika.

Tablica 14.
 Koliko puta godišnje
 odlazite u Selca?

	Broj	%
Jednom	35	29,7
Dva puta	26	22,0
Tri i više puta	21	17,8
Rjeđe od jednom godišnje	34	28,8
Bez odgovora	2	1,7
Ukupno	118	100,0

Kao što se vidi iz tablice, redovito se (netko češće, netko rjeđe) odlazi u Selca. Iako su otoci još uvijek teško dostupni i daleki te putovanje traje dugo, blizu 70% Zagrepčana podrijetlom iz Selca barem jednom godišnje otpuže u Selca.

Naravno, telefonirati je lakše, osobito znajući da gotovo i nema kuće u Selcima koja nema telefon.¹⁹ Najčešće se telefonira rodbini (64,4%) i prijateljima (13,6%).

KUĆA U SELCIMA

Veze sa Selcima nisu samo rodbinske i prijateljske. Njih itekako intenziviraju i imanja, osobito kuće. Tako kuću u Selcima (ili neposrednoj okolini, uz more ili u susjednom selu na moru – Sumartinu) ima 57,6% ispitanika u Zagrebu. Valja reći da je u uzorku moglo biti i više od jednog ispitanika iz jedne obitelji, pa nije moguće identificirati i stvaran broj kuća na koje se ovi podatci odnose. Isto vrijedi i za eventualno više ispitanika iz jedne obitelji koja nema kuću u Selcima. Zanimalo nas je koliko činjenica da se u Selcima ima vlastita kuća utječe na neke stavove i mišljenja ispitanika.²⁰

	Broj	%
Imam	68	57,6
Nemam	49	41,5
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Tablica 15.

Imate li kuću (ili kuću za odmor) u Selcima?

	Broj	%
Da	5	4,2
Ne	43	36,4
Ne znam, nisam siguran	21	17,8
Bez odgovora	49	41,5
Ukupno	118	100,0

Tablica 16.

Ako nemate kuću u Selcima, planirate li je sagraditi ili kupiti u skorije vrijeme?

Među Zagrepčanima selačkog podrijetla obuhvaćenih ovim istraživanjem ima još graditelja kuće u Selcima. Među njima je mnogo manje onih odlučnih u tome, a više onih koji nisu baš sigurni ili ne znaju.

PREDNOSTI I NEDOSTATCI ŽIVOTA U SELCIMA

Kao što vrijedi za većinu ruralnih krajeva, i Selca privlače prije svega čistim zrakom, usporenim svakodnevnim životnim ritmom, koji je rezultat ponajprije veličine samog mjesta, u kojem je sve dostupno pješice, potom broja stanovnika koji su dnevno u međusobnoj komunikaciji, susjedstvo koje često nadomješta funkcije velikih gradskih uslužnih sustava. Kad je u pitanju selo na dalmatinskom otoku, onda je dobra, blaga klima dodatna neupitna prednost.

Tablica 17.
Kako ocjenjujete prednosti života u Selcima?

Prednosti Selaca	Srednja ocjena
Čist zrak, blaga klima	4,8
Sporiji životni ritam	4,3
Blizina rodbine i prijatelja	3,9

Kad se, pak, radi o ljudima koji imaju intenzivne rodbinske i prijateljske odnose sa stanovnicima Selaca, onda je nesumnjivo da će i to biti selačka prednost u odnosu na Zagreb.

Samo, je li to dovoljno za prostorni pomak, pa i na aspiracijskoj razini, prema Selcima?

Tablica 18.
Što Vas posebno veže za Selca? (2 odgovora)

	Broj odgovora	%
Rodbina	51	43,2
Uspomene na život u Selcima	37	31,4
Ljepota naselja i krajolika	34	28,8
Mogućnost odmora	30	25,4
Dobar osjećaj	19	16,1
Prijatelji, susjedi	14	11,9
Dobra, nekretnine	12	10,2
Lokalni način života	6	5,1
Drugo	2	1,7
Ukupno ispitanika 118	205	

Najjače ljepilo Selčana u Zagrebu i starog zavičaja jest rodbina, dakle socijalne veze. Oni koji su se odselili, svoju povezanost posreduju uspomenama na život u Selcima. Slijede ispitanici koje ljepota samog mjesta i krajolika posebno veže uza Selca. Naravno, visoko je rangirana i važna identifikacija sa Selcima kao mjestom odmora. Dobar osjećaj kad ste na nekom "svom" mjestu u Selcima za neke je nenadomjestiv i predstavlja motiv dolaska. Ondje nas još vabe prijatelji, susjedi, kuće i ostala dobra itd.

Kad se iz Zagreba, dobro opremljenog tehničkom i socijalnom infrastrukturom, baci pogled na Selca i njihov infrastrukturni okvir, očekuje se da uočavanje manjkova i njihov rang budu posljedica usporedbe tih dviju sredina. Naime, vjerojatno je da bi nedostatke Selca drukčije rangirali Selčani koji žive u Selcima.

Na prvome mjestu je slaba društvena infrastruktura, koja pogađa ponajprije najmlađe i najstarije. Analiza seoske infrastrukture u Hrvatskoj pokazala je da je ovim dobnim skupinama zapravo najteže.²¹ S jedne je strane udio starije dobne skupine u seoskom stanovništvu značajan, pa bi bilo nužno da razvojni projekti itekako uvažavaju tu činjenicu, odnosno specifične infrastrukturne potrebe starog stanovništva. Zdravstvene ustanove su, nesumnjivo, na vrhu popisa njihovih potreba. S druge strane, budućnost sela počiva na mladima, njihovom broju i ostanku u selu. Zato se mora jamčiti životna kvaliteta najmlađoj populaciji. U Selcima djeca ne mogu organizirano učiti strane jezike, glazbu, balet, ne mogu se organizirano baviti športom, nema srednje škole (nekad je postojala vrlo dobra Škola učenika u privredi). Prema ocjeni zagrebačkih Selčana, upravo na tom planu Selca trpe najteže nedostatke.

I u ovom popisu nedostataka visoko je rangirana odsutnost privatnosti; slijedi slaba mogućnost zabave, potom neki nedostaci iz područja tehničke infrastrukture (nema kanalizacije, nedostatna povezanost javnim prijevozom do trajekta i s ostalim mjestima na Braču).

	Broj	%
Slaba društvena infrastruktura (zdravstvena zaštita, školstvo - nema srednje škole, nema organiziranih tečajeva dodatne naobrazbe za djecu i odrasle, primjerice tečajeva stranih jezika, glazbe, baleta, športa)	67	56,8
Teško je sačuvati privatnost: svi sve znaju	45	38,1
Slaba mogućnost zabave	30	25,4
Slaba tehnička infrastruktura (struja, voda, slabo riješena kanalizacija, telefon, javni prijevoz)	21	17,8
Nema zajedništva	5	4,2
Drugo	12	10,2
Ukupno odgovora	295	100,0

Tablica 19.

Koji su, po Vašoj ocjeni, naglašeniji nedostaci života u Selcima? (dva odgovora)

Nekoliko ispitanika spomenulo je (u otvorenom odgovoru) manjak zajedništva. Vjerojatno pretpostavljaju da bi se neki problemi kvalitete života u Selcima mogli riješiti zajedničkim akcijama. Osobito oni za koje nisu potrebna velika financijska ulaganja.

Kako su Selca, kao mjesto stanovanja i boravka, prošli u preporuci mladima?

Tablica 20.
Jesu li Selca mjesto koje biste mladima preporučili za život?

	Broj	%
Preporučujem ga za ljetni odmor	69	58,5
Preporučujem ga za povremeni boravak	30	25,4
Preporučujem ga za stalni život jer Selca imaju budućnost	8	6,8
Uopće ga ne preporučujem	3	2,5
Drugo	2	1,7
Bez odgovora	6	5,1
Ukupno	118	100,0

Većina odgovora koncentrirana je u odgovoru da Selca preporučuju mladima za ljetni odmor (58,5%). Uostalom, već prije smo vidjeli da nijedan Zagrepčanin selačkog podrijetla ne vidi budućnost svoga djeteta u Selcima. Četvrtina ispitanika mladima preporučuje Selca kao mjesto povremenog boravka (25,4%). Selca kao mjesto s budućnošću, pa stoga dobrim izborom za stalno nastanjivanje mladih, vidi 6,8% ispitanika. Svega 3 ispitanika ih uopće ne preporučuje mladima.

Zašto Selca nisu bolje prošla u ovoj preporuci? Zašto ostaju (i nadalje) neprivlačnim mjestom za doseljavanje? Iako Selca nisu zabitno selo, nisu selo bez povijesti, sadašnjosti i razvojnih mogućnosti? Odgovor na ovo pitanje sigurno nije jednoznačan i nemoguće ga je otkriti isključivo u podacima koje smo dobili ovim istraživanjem. Naime, rezultat je to i općeg odnosa prema ruralnom u Hrvatskoj, nepostojanja (prihvaćene) razvojne strategije ruralnog prostora, dugotrajnog razvojnog zanemarivanja i nevažavanja ovog velikog segmenta hrvatskog društva (43% stanovnika Hrvatske živi u selima) i nacionalnog teritorija (80-90% cjelokupnog teritorija). Razvojni impulsi koji stižu do sela uglavnom su (bili) nesustavni i bez osobitih promišljanja. Opća oznaka višedesetljetne razvojne politike jest izrazita urbanocentričnost, usmjerenost prema urbanom i urbanim djelatnostima. Ovakav društveni odnos prema ruralnom teško da je mogao oblikovati drukčiji odnos stanovnika prema tom segmentu. Uostalom, ovakav odnos pridonio je migracijskim procesima koji u Hrvatskoj vode gotovo isključivo iz sela u grad.

Proces zanemarivanja sela i cijelog seoskog prostora, ako je duže vrijeme nekontroliran, ako se na vrijeme ne identificiraju njegove negativne posljedice, dovodi, osobito u krajevima s razvojno nepovoljnijim uvjetima, do teško obnovljivih demografskih i gospodarskih prilika.

Selca su svakako među onim ruralnim naseljima koja se “ne daju”. Uostalom, ni ocjene koje su dali Zagrepčani podrijetlom iz Selaca o funkcioniranju pojedinih sastavnica infrastrukture nisu tako loše.

Maja Štambuk
**Dva zavičaja: Zagrepčani
 podrijetlom iz Selaca**

	Srednja ocjena
Ljekarna	4,1
Kafići	4,0
Odvoz smeća	3,9
Trgovine prehrambenom robom	3,7
Zelene površine, parkovi, šetalište	3,6
Ambulante opće i stomatološke medicine	3,5
Javna rasvjeta	3,4
Plaže	3,2
Restorani	3,1
Čišćenje i pranje ulica	3,0
Ostale trgovine	3,0
Kulturni život	2,9
Odvoz krupnog otpada	2,7
Usluge (brijač, frizer, servisi za kućne strojeve itd.)	2,7

Tablica 21.

Kako ocjenjujete funkcioniranje sljedećih usluga u Selcima? (kao ocjene u školi)

U Selcima je jedna ljekarna i njome su jako zadovoljni ispitanici koji svoj godišnji odmor provode u Selcima. Visoku ocjenu zaslužili su i ne tako malobrojni selački kafići, vjerojatno zahvaljujući dobrom smještaju. U Selcima je dobro organiziran odvoz smeća (ocjena 3,9). Drugo je pitanje gdje se ono odlaže. Parkovi, šetalište, ostalo zelenilo zadovoljava zagrebačke kriterije zagrebačkih Selčana. Pretpostavljamo da je važan prinos ovoj ocjeni priskrbio uređen i dobro održavan prostor oko spomenika papi Ivanu Pavlu II., kao i prostori oko nekih drugih selačkih javnih spomenika. U Selcima je ambulanta opće medicinske prakse s dva liječnika (“pokrivaju” cijelu općinu, dakle još i naselja Sumartin, Povelja i Novo Selo te selačke zaseoke) i stomatološka ambulanta. Kad se zna da svega 11,5% hrvatskih sela ima ambulantu opće prakse i 6,1% stomatološku ambulantu, onda je medicinska opremljenost Selaca vrlo zadovoljavajuća. U ovim ocjenama nije loše prošla ni javna rasvjeta, plaže i restorani: sve iznad ocjene 3. Ipak, u ovim ocjenama možemo pronaći određena očekivanja ispitanika da se ovi elementi selačkog javnog standarda poboljšaju. Najniže je ocijenjena opremljenost drugim trgovinama (neprehrambenim), potom kulturni život, odvoz krupnog otpada te skup različitih usluga. Ovdje nas pose-

bice intrigira niska ocjena kulturnog života, pogotovu kad su Selca postala poznata po kulturnoj manifestaciji “Croatia rediviva”, koja je središnja manifestacija selačkoga ljeta već 13 godina. Ali to nije sve. Selca imaju i Puhaći orkestar, koji povremeno priređuje koncerte, nekoliko puta tijekom ljeta, a povremeno i zimi organizira se predstavljanje zanimljivih knjiga, gostovanja različitih kulturnih umjetnika. Selca imaju i lijepu knjižnicu, s dobrim izborom knjiga. Revitaliziran je Hrvatski sastanak 1888., kulturno-umjetničko društvo u čijem sastavu djeluje spomenuti orkestar. Povremeno amaterska kazališna skupina priprema dobro posjećene predstave. Organiziraju se pokladne manifestacije. Kulturnom ozračju Selaca svakako pridonose i spomenici, osobito oni koje su izradili poznati kipari. Dakle, zašto tako slaba ocjena selačkom kulturnom životu?

Možemo nagađati o razlozima.

Moguće je da Zagrepčani podrijetlom iz Selca ocjenjuju selački kulturni život uspoređujući kulturni standard Zagreba s onim selačkim, zaboravljajući da je vrlo teško, ako ne i nemoguće, uspoređivati ove dvije po malo čemu usporedive sredine.

Drugi razlog, koji nam se čini vjerojatnijim, jest da Selčani u Zagrebu očekuju, zato što dobro poznaju selačku kulturnu povijest, više i bolje za Selca. Nije bez osnove pretpostavka kako im se čini da u današnjim Selcima slabe obilježja kulturnog identiteta, odnosno da su kulturni elementi selačkog života nekad bili na višoj, kvalitetnijoj razini.

VAŽNOST PODRIJETLA PRIJATELJA I DRUGIH

Već smo kazali da grad obilježavaju doseljenici, odnosno da oni, uz autohtono stanovništvo, temeljno označuju grad kao dinamično naselje u svakom pogledu. Zato se moglo očekivati da ljudi koji se sjećaju svoga podrijetla i ukorijenjenosti u nekom drugom socijalnom prostoru, u velikom broju smatraju kako im u svakodnevnom životu nije važno teritorijalno podrijetlo ljudi s kojima se sreću, rade, komuniciraju na bilo kojoj razini. Dakle, radi se o snošljivosti, toleranciji prema doseljenicima, što je karakteristično osobito za veliki grad, kojemu je imanentan napredak. “Novi” ljudi su nužni modernom gradu. Osim toga, Selčana ima posvuda po svijetu, pa bi bilo u najmanju ruku neobjašnjivo kad bi ova skupina reagirala drukčije.

Za 15% ispitanika vrlo je važno teritorijalno podrijetlo ljudi s kojima komuniciraju.

	Broj	%
Nije mi važno	75	63,6
Nekad mi je važno, a nekada nije	24	20,3
Vrlo mi je važno	18	15,3
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Maja Štambuk
**Dva zavičaja: Zagrepčani
 podrijetlom iz Selaca**

Tablica 22.

Koliko je Vama u svakodnevnom životu važno teritorijalno podrijetlo ljudi s kojima se susrećete?

Kad sude o bliskosti po načinu života s pojedinim teritorijalnim skupinama, ispitanici u svojim odgovorima odaju svoj drugi identitet i na prvo mjesto stavljaju Dalmatince. Ovaj odgovor posve otkriva tradicijske korijene, odnosno njihov nesumnjiv utjecaj na način života.

	Broj odgovora	%
Zagrepčani	76	64,4
Zagorci	6	5,1
Slavonci	6	5,1
Primorci	6	5,1
Dalmatinci	79	67,0
Ličani	1	0,8
Boduli	15	12,7
Ukupno	189	

Tablica 23.

Koja Vam je teritorijalna skupina po načinu života najbliža? (najviše dvije)

Uz Dalmatince još su samo, valjda, Zagrepčani ostali ispitanicima "visoko bliski" po načinu života. Razlika je gotovo zanemariva. I ovi odgovori potvrđuju tezu da je moguća dvojna zavičajnost, da zavičajnosti ne konkuriraju međusobno.

RAZLIKUJU LI SE SELČANI U ZAGREBU OD SELČANA U SELCIMA

Po čemu se razlikuju Zagrepčani selačkog podrijetla od Selčana u Selcima? Naravno, o razlikama su sudili Selčani u Zagrebu.

O tome da Zagrepčani podrijetlom iz Selaca imaju bolju *naobrazbu* sudi 90% ispitanika. Ovakav podatak uistinu se mogao očekivati, jer su mnogi Selčani došli u Zagreb zbog školovanja. Uostalom, poznata je i dobro opisana selektivnost migracija selo-grad. Naime, iz sela odlaze mlađi, poduzetniji, aktivniji. A kad se tome doda da Selčani već cijelo 19. stoljeće odlaze na studij po Austro-Ugarskoj Monarhiji (osobito u Beč i Prag), nije nimalo neočekivan pozitivan stav i odnos prema obrazovanju djece. Ne

Tablica 24.

Kakvi su, po Vašem mišljenju, Selčani u Zagrebu u usporedbi sa Selčanima koji žive u Selcima?

može se reći da su se baš svi koji su to željeli mogli i obrazovati, ali većini selačke djece bilo je omogućeno školovanje nakon osnovne škole. Ovakav stav prema naobrazbi svakako je pridonio i relativno ranom osnutku osnovne škole u Selcima (1860.), koja je kvalitetnim kadrom dalje poticala naobrazbu kao važnu i nužnu stepenicu u životu. U Selcima gotovo da i nema stanovnika bez završene osnovnoškolske naobrazbe. Međutim, ulaže li se u djecu dovoljno i može li se više? Je li naobrazba djece samo pitanje mogućnosti roditelja?

	Slazem se	Djelomično se slazem	Ne slazem se	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora	Ukupno
Imaju bolju naobrazbu	45,8	43,7	5,1	11,0	3,4	100,0
Bogatiji su	6,6	17,8	48,3	23,7	3,4	100,0
Imaju veći društveni utjecaj	28,0	35,6	11,9	19,5	4,2	100,0
Imaju više poznatih članova	30,5	34,7	11,9	19,5	3,4	100,0
Malo čine za boljitak Selaca	24,6	32,2	11,9	28,0	3,4	100,0
Radišniji su	18,6	13,6	41,5	22,0	4,2	100,0
Sposobniji su	16,1	15,3	39,8	24,6	4,2	100,0

Što prije oblikujemo “pogonsku predodžbu”²² o ulozi znanja bez kojeg se nijedna, ni mala ni velika, zajednica ne može razvojno ponašati, to bolje. Razvijaju li Selca danas dovoljno poticaja za stjecanje znanja i dovoljno prostora za njegovu primjenu? Sudeći prema odseljenima, odnosno njihovoj obrazovnoj strukturi, shvaćanje o važnoj ulozi znanja itekako je proširena u selačkom malom društvu. Nije teško pretpostaviti da se takvo shvaćanje prenosi i na nove generacije. Ostaje drugo pitanje na koje ovdje ne možemo dati argumentiran odgovor. A to je: koliko se u Selcima otvaraju prostori za utjecaj znanja na njihov razvitak?

Što se tiče *bogatstva*, izgleda da ipak nije sve u visini naobrazbe i da Selčani u Selcima, barem prema ocjeni onih iz Zagreba, žive u mnogo boljim financijskim i imovnim prilikama. Gotovo polovica ispitanika smatra da su Selčani koji žive u Selcima bogatiji.

Međutim, s višom naobrazbom ide i veći *društveni utjecaj*, pa tako prema mišljenju gotovo dvije trećine ispitanika, Selčani u Zagrebu su društveno utjecajniji od onih na Braču.

Sukladno mišljenju o društvenom utjecaju, ispitanici (pr)ocjenjuju da je veći broj *poznatih osoba* među Selčanima u Zagrebu. Zagreb kao najveći grad u Hrvatskoj svakako

da osigurava i (naj)veće mogućnosti društvene afirmacije i promocije.

Ispitanici smatraju (slažu se posve ili djelomično) da Selčani u Zagrebu, dakle obrazovaniji i društveno utjecaj-niji dio uvjetno rečeno ukupne selačke zajednice, malo *čine za boljitak* Selaca, manje nego oni koji su ondje ostali. Možda je u ovom odgovoru moguće prepoznati volju da se organizirano nešto više iz Zagreba učini za Selca.

Mnogi ispitanici (41,5%) ne slažu se s tvrdnjom da su Zagrepčani selačkog podrijetla *radišniji* od Selčana koji ži-ve u Selcima. Pri procjeni radišnosti vjerojatno su se ispita-nici u svojim odgovorima vodili i vrstom posla koji obav-ljaju mnogi u Selcima, a to je naporan tradicionalni posao oko obradbe kamena.

Mišljenje o razlikama u *sposobnostima* podijelila je Sel-čane u Zagrebu. Nešto više je onih koji drže da Selčani u Zagrebu nisu sposobniji od Selčana u Selcima.

Upozoravam čitatelje na broj odgovora “Ne mogu ocijeniti”. On je, naime, vrlo velik u ovoj seriji pitanja. Očigledno nije bilo lako opredijeliti se za neki od jasnih odgovora.

RAZVOJNE IDEJE (49) I OSOBNO UKLJUČIVANJE U RAZVOJNI PROJEKT

	Broj	%
Ne	64	54,2
Da	51	43,2
Bez odgovora	3	2,5
Ukupno	118	100,0

Tablica 25.

Biste li se osobno (stručno, novčano, organizacijski ili kao investitor) uključili u neki obnoviteljski projekt u Selcima?

Za uključivanje u razvojne ili revitalizacijske projekte u Selcima spreman je velik broj ispitanika, čak 43,2%. Na-ravno, angažman može biti vrlo raznolik, od stručnog, or-ganizacijskog do pomoći u novčanom smislu ili investicijski. Očito je da bi se mnogi od ovih koji su se akcijski odredili prema razvojnim selačkim projektima, stvarno i uključili, bilo u definiranje i operacionalizaciju konkret-nih ideja bilo u njihovo (su)financiranje. Ovakav odziv Selčana u Zagrebu neprocjenjiv je kapital Selaca. Zasad nema mehanizama, a ni volje, da ga se prepozna i iskoristi.

Ovako visoka spremnost ispitanika da se angažiraju u razvojnim pothvatima u Selcima nije samo posljedica osje-ćaja obveze prema mjestu podrijetla, nepromišljen i tek u emocijama utemeljen poriv da se na ovo pitanje pozitivno odgovori. Pretpostavljamo da se doista radi o ljudima koji

vrlo dobro znaju što je dobro za Selca i kako to postići. A ako to znaju za Selca, znaju i za Zagreb, odnosno, može se dalje pretpostaviti da su kreativni i na svome radnom mjestu.

IDENTITETSKA OBILJEŽJA SELACA I SELČANA

Analiza selačke (ruralne) povijesti i njezine usporedbe s nekom drugom ruralnom povijesti možda bi pokazala kako kulturni otisak (zanemarujući ovdje poljoprivredu kao proizvodnju kultura) u relativno dubokoj povijesnoj razini može osnažiti pojedine sastavnice (današnjeg) mjesnog identiteta. Taj identitetski izvor ili poticaj ne bi trebalo zanemariti, pa u (lokalnim) slučajevima kad je on slabiji, ili kad ga tek valja proizvesti, ne treba zaboraviti na kulturni segment svakodnevnog života. *Nije u šoldima sve!*

Tablica 26.
Koliko je, po Vašem mišljenju,
za identitet Selaca važno?

Identitetsko obilježje	Ocjena (1-5)
Fijera Gospe od Karmela	4,6
Kamenoklesari i kamenolomi	4,6
Pijaca	4,6
Stara crkva Gospe od Karmela	4,5
Kulturna povijest Selaca	4,5
Večeri poezije Croatia rediviva	4,4
Crkva Krista kralja	4,3
Selački spomenici	4,1
Radonja	4,1
Crkvice sv. Nikole	4,0
Martin Kukučin	3,6
Pogled na Biokovo	3,4

Popis identitetskih obilježja Selaca i Selčana, Zagrepčani podrijetlom iz Selaca visoko ocjenjuju. Ipak, *blagdan zaštitnice Selaca* je na prvom mjestu. Mnogi odseljeni planiraju svoj godišnji odmor da bi tog dana bili u Selcima, pa već time ovaj blagdan na određeni način upravlja godišnjim životnim ritmom njih samih, ali i njihovih obitelji, pa i njihova posla.

Visoko drugo mjesto u identitetskom sustavu selačkih obilježja imaju *kamenoklesari i kamenolomi*. Naime, Selca su se i razvila, ovako kako jesu, upravo zahvaljujući nalazištima dobrog kamena i majstorima klesarima koji su ga pretvarali u prepoznatljiv i kvalitetan svjetski konkurentan proizvod.²³ Njihova spretnost vidljiva je na svakoj kame-

noj kući u Selcima. I danas, kad je konkurencija drugih djelatnosti potisnula važnost klesarstva u samim Selcima i smanjila prihode od te djelatnosti u mnogim selačkim obiteljima, taj se zanat njeguje i postupno modernizira. I u Zagrebu je, možda nekoć više nego danas, nemali broj Selčana koji su se nastavili baviti kamenoklesarstvom u vrlo različitim poslovima (gradnja kuća, unutarne uređenje kuća, obnova kamenih spomenika kulture, izrada nadgrobničkih spomenika).

Pijaca je na trećem mjestu po identifikacijskom značenju. Središnji prostrani selački trg, s dvjema crkvama, spomenikom Stjepanu Radiću, sa starom školom, čije je prizemlje zauzeo izložbeni prostor, a pred kojom se održavaju pjesničke večeri Croatia rediviva, sa zdravstvenim ambulantom, općinskom upravom, knjižnicom, s restoranom i njegovom terasom u hladovini dalekoistočnog drveća, sa župnom kućom, sa čak šest ulica koje vode k njemu, doista je nezaobilazno mjesto, i u praktičnom i virtualnom smislu. Zimi se možda manje ljudi zadržava na trgu, ali ljeti je trg, osobito navečer, prostor za mnoge manifestacije i druženja. Uostalom, druženje na otvorenom nezaobilazni je mediteranski oblik druženja. Treba podsjetiti da su upravo Zagrepčani podrijetlom iz Dalmacije “izmislili” Špicu, koja se danas proširila na veći dio najužeg gradskog središta.

Većina se ocjena tijesno razlikuje. Tako dvije glavne selačke crkve, stara *crkva Gospe od Karmela* i *Crkva Krista kralja*, obje na Pijaci, visoko su ocijenjene u identitetskoj memoriji Selčana u Zagrebu. Vrlo visoko su rangirani i kulturni sadržaji koji ekskluzivno pripadaju Selcima, poput opće *kulturne povijesti Selaca*, već tradicionalne svehrvatske pjesničke manifestacije *Croatia rediviva*, *selačkih spomenika*.²⁴ Zanimljiva je činjenica da je Martin Kukučin,²⁵ slovački književnik koji je na prijelazu 19 u 20. stoljeće živio u Selcima i radio kao liječnik, još uvijek vrlo prisutan u memoriji Selčana, pa se relativno redovito održavaju veze između Selaca i Slovačke. *Crkvica sv. Nikole*²⁶ na brdu ponad Sumartina, pokraj starog selačkog kamenoloma, kao da gubi trku s ostalim identitetskim obilježjima. Nije ni čudno jer cesta do crkve je zapuštena, kamenolom zatvoren (osim za smeće), okoliš crkve neuređen.

Od krajobraznih identitetskih obilježja selačka luka *Radonja* nije osobito visoko rangirana, a na zadnjem mjestu je, osobito u nekim dijelovima godine, lijep pogled s Pijace na *Biokovo*, Selčanima najbliže kopno.

Duh mjesta (*genius loci*) je neprenosiv. Selca su samo ondje gdje jesu, selačka Pijaca je samo jedna, Gospa je samo selačka, kao i perivoj, spomenici, Radonja, Put Tumbi-

na... S druge strane, samo je jedan Trg bana Jelačića, jedna je Sava, jedan je Dinamo... Zato se može imati više identiteta.

VRIJEDNOSNI SUSTAV SELČANA U ZAGREBU

Bez namjere da izradimo cjelovit vrijednosni profil Zagrepčanina podrijetlom iz Selaca, nastojali smo, više radi idućih usporednih istraživanja, utvrditi koliko su pojedini pojmovi važni u životu ispitanikâ. Naime, možda bi se usporednim istraživanjima moglo dokazati da vrijednosni sklopovi zavičajnih skupina pokazuju određene pravilnosti, veze sa sociokulturnom matricom na kojoj su “izrasli”, ili koja je na neki način utjecala na njihovo oblikovanje. Konačno, sam vrijednosni sklop može biti određenim usmjerivačem razvojnih aktivnosti ili kriterijem (ne)izbora razvojne strategije. Budući da se radi o Selčanima u Zagrebu, ovaj nepretenciozan popis vrijednosti može biti putokaz izboru sadržaja za okupljanje i aktivnost zavičajne grupe.

U idućoj su tablici ponuđeni pojmovi rangirani prema “dobivenoj” prosječnoj ocjeni. Inače, ocjene su, kao u školi, od jedan do pet, gdje jedan znači “posve nevažno”, a pet “iznimno važno”.

Tablica 27.

Molimo Vas da uz niže navedene pojmove odredite koliko je *svaki* od njih Vama osobno značajan u životu?

	Srednja ocjena
Poštenje	4,8
Ljubav	4,8
Djeca	4,8
Prijateljstvo	4,7
Sloboda i neovisnost	4,7
Znanje, školovanost	4,5
Zavičaj	4,5
Brak	4,4
Zaštita okoliša	4,4
Rad, karijera	4,3
Slobodno vrijeme	4,2
Seksualni život	4,1
Vjera	4,0
Nacija	3,9
Novac	3,9
Politika	2,6

Poštenje je na vrhu poželjnih vrijednosti. Pretpostavka je da se radi o poštenju kao individualnoj poželjnoj osobi-

ni, ali i kao društvenoj vrijednosti koju bi valjalo poticati i promovirati. Teško je oteti se dojmu da se – u tranzicijskom turbulentnom društvenom vremenu – poštenje kao opća društvena vrijednost (privremeno) izgubilo u promjenama vrijednosnih sustava te da je stoga ovo prvo mjesto više zahtjev za njezinim vraćanjem u temeljne odrednice društvenog ponašanja. Izgleda da postaje sve teže živjeti u društvu u kojem ne vlada (i) poštenje.

Slijede *ljubav, djeca, prijateljstvo* te *sloboda i neovisnost* koji su dosegнули ocjenu višu od 4,7. Odmah iza ovih pojmova rangirano je *znanje* i *školovanost*, što se moglo i očekivati s obzirom na visoku naobrazbu ispitivane populacije i tradicionalno vrlo pozitivan odnos Selčana prema školovanju. Slijede još uvijek visoko rangirani *zavičaj, brak, zaštita okoliša* te *rad i karijera*. Iza ovih pojmova, a sve s kvalifikativom iznad “uglavnom važno”, smjestili su se *slobodno vrijeme, seksualni život* i *vjera*. Na samom kraju, s ocjenom ispod 4, dakle, ocijenjeno kao nešto što nije ni važno ni nevažno, nalaze se *nacija, novac* i *politika*.

U vrijednosnom smislu, Zagrepčane podrijetlom iz Selca ne promatramo kao zajednicu, jer se razlikuju. Oni su zajednica tek ako su spremni angažirati se na pomoć Selcima. Potpuna vjerodostojnost pripadnosti stječe se upravo neupitnom spremnošću da se, mimo vlastita interesa, pomogne zavičaju.

PRIVRŽENOST PROSTORU

Iz prethodne tablice podsjećamo na visok rang koji ima zavičaj u vrijednosnom sustavu Selčana u Zagrebu (ocjena 4,5). Sljedeći podatci donekle preciziraju privrženost socijalnom i fizičkom prostoru.

	Broj	%
Zagreb	58	49,2
Selca (Brač)	25	21,2
Dalmacija	13	11,0
Hrvatska	14	11,9
Mediteran	2	1,7
Europa	4	3,4
Nešto drugo	1	0,8
Bez odgovora	1	0,8
Ukupno	118	100,0

Tablica 28.

Kojem ste od ovih prostora najviše privrženi? (Zaokružite samo *jedan* odgovor)

Ispitanike smo stavili pred jednoznačnu odluku: morali su odabrati kojem su prostoru najviše privrženi. Utoli-

ko se ovi podatci smiju jedino tako i interpretirati. Izbor jednoga ne znači da drugi nije važan.

Polovica ispitanika odgovorila je da su najviše privrženi Zagrebu. Za 21% ispitanika to su Selca (ili Brač), za 12% Hrvatska, za 11% Dalmacija, četvero ih se opredijelilo za Europu, a dvoje za Mediteran.

Prije pokušaja interpretacije ovih rezultata valjalo bi podsjetiti da se cijeli upitnik bavi Zagrebom i Selcima te odnosom ispitanikâ prema tim dvama sociokulturnim i fizičkim prostorima. U tom smjeru lako je pretpostaviti da su neki ispitanici i ovo pitanje shvatili kao poziv da se odrede upravo spram tih dvaju prostora. Stoga su se radije odredili prema gradu ili selu, to jest Zagrebu ili Selcima, odnosno usko su teritorijalizirali svoju identitetsku pripadnost, a nisu se opredijelili za užu regiju, državu ili širu regiju, odnosno za Europu. Svakako, ovi podatci potvrđuju relativno visoku privrženost Selčana Zagrebu, oni su vjerodostojna potvrda da je Zagreb “njihov grad”. Budući da i iz odgovora na ovo pitanje, ali i drugih odgovora, proizlazi neupitna vezanost za Selca, ne kao mjesto življenja, već kao sociokulturni okvir unutar kojega grade svoj identitet, prepoznaju svoje korijene, realiziraju svoje potrebe za malim, domaćim, prisnim, poistovjećujući ga s odmorom, tišinom, usporenošću, druženjem s prijateljima i rodbinom, s morem i zelenilom, krajolikom zapamćenim u djetinjstvu, moguće je zaključiti o dvostrukoj privrženosti i vezanosti Zagrepčana podrijetlom iz Selca. Razvidno je da ta dva identitetska predloška, Zagreb i Selca, svaki za sebe posjeduju vlastiti prostor, u doslovnom i prenesenom značenju. Nema konkurencije među njima iako je izbor uvijek na strani Zagreba. Ne treba zaboraviti da se iz Selca nije odlazilo tek toliko da se ode. Odlazilo se s manje ili više pomno promišljenim životnim ciljevima. To nije uvijek bila (naprotiv, bila je uglavnom rijetko) odluka glavnog aktera, već pretežito roditeljske ili šire rodbinske skupine. Dakle, za razliku od Selca u kojem su rođeni oni ili njihovi roditelji, *Zagreb je uvijek bio izbor*. Ne ovisi samo u Zagrebu hoće li to tako biti i ubuduće. Može li se nešto učiniti da i Selca dobiju atraktivnost koju bi im priskrbio status izabranog mjesta življenja? Mogu li tome različitim prinosima pridonijeti odseljeni i njihovi potomci?

Nesumnjiv je utjecaj odnosa globalnog društva prema selu i perifernim prostorima na oblikovanje identiteta pripadnikâ malih lokalnih društava. Ako se selo shvaća kao demografska, gospodarska, prostorna pričuva gradske civilizacije, onda nije neočekivano da se zavičajni identitet pojavljuje kao “pričuvni identitet” doseljenika i (eventualno) njihovih potomaka. Čini se da to ovi podatci pokazuju.

SNAGA I TIP OSJEĆAJA KOJI VEŽU LJUDE UZ SELCA I ZAGREB

Pomisao na Zagreb izaziva kod mene osjećaj:	Srednja ocjena	Pomisao na Selca izaziva kod mene osjećaj:	Srednja ocjena	Razlika u srednjoj ocjeni
Privlačenje - Odbijanje	2,26	Privlačenje - Odbijanje	1,63	0,63
Veselje - tuga	2,59	Veselje - tuga	2,32	0,27
Ugoda - neugoda	2,48	Ugoda - neugoda	1,81	0,67
Domaće - strano	1,98	Domaće - strano	1,68	0,30
Blisko - daleko	2,01	Blisko - daleko	1,79	0,22
Sigurnost - nesigurnost	2,31	Sigurnost - nesigurnost	2,19	0,12
Zainteresiranost - ravnodušnost	2,84	Zainteresiranost - ravnodušnost	2,23	0,61
Povjerenje - sumnjičavost	2,76	Povjerenje - sumnjičavost	2,30	0,46
Toplo - hladno	2,82	Toplo - hladno	1,78	1,04

Parovi pridjeva ili imenica, koji znače raspon od negativnog do pozitivnog, postavljeni su tako da se na skali od 1 do 7 zaokruži broj koji najtočnije odražava, opisuje što osjećamo (unutar svakog pojedinačnog raspona) prema Selcima ili Zagrebu. Prilikom obradbe podataka maksimalno pozitivan odnos označen je sa 1, a maksimalno negativan sa 7.²⁷ Izračunana je srednja vrijednost (na temelju odgovora svih ispitanika) i sada se ta ocjena nalazi u tablici. Na neki način, ona služi da se izradi profil odnosa.

Odnos prema Selcima može se interpretirati kao postojanje snažnije osjećajnosti na toj strani. Svi pozitivno označeni osjećaji (privlačenje, veselje, ugoda, domaće, blisko, sigurnost, zainteresiranost, povjerenje, toplo) ocjenom se približavaju maksimalno pozitivnoj vrijednosti (prosječna ocjena za sve parove iznosi 1,97). Kad je u pitanju Zagreb, niži je stupanj osjećajnog odnosa, odnosno, mogli bismo odnos prema Zagrebu opisati kao nešto ravnodušniji (prosječna ocjena za sve parove jest 2,45). Međutim, valja reći da su razlike doista male i, s obzirom na to da se radi o velikom gradu i malom mjestu, očekivane. Oba zavičaja, dakle, izazivaju pozitivne osjećaje.

U svim parovima srednja ocjena za Selca bliža je pozitivnom kraju skale nego što je to ocjena za Zagreb. Gdje se te ocjene približavaju, a gdje se najviše razlikuju? Zanimljivo je da je najveća razlika u paru *toplo-hladno*. Moguće je da su mnogi ovaj par pridjeva doživjeli kao klimatsku, temperaturnu ocjenu, a kako smo istraživanje obavili zimi u Zagrebu, a u Selcima ispitanici uglavnom borave ljeti, ne

Tablica 29.

Pomisao na Zagreb i Selca izazivaju kod mene osjećaj:

bi bilo netočno tvrditi da je barem u nekih ispitanika upravo to bio glavni poticaj za odgovor.

Slijedi par *ugoda-neugoda*, s također većom razlikom. Nije isključeno da je ovaj "par" vezan uz objektivni doživljaj Selaca kao mjesta u kojem se provodi godišnji odmor i Zagreba kao mjesta u kojem se radi, ide u školu ili postoje neke druge redovite svakodnevne obveze, koje ne moraju izazivati samo ugodu.

Veća je razlika zabilježena i kad je u pitanju par *privlačenje-odbijanje*. Ovu razliku moguće je interpretirati ponajprije kao odnos prema malom i velikom, kao prema "malom društvu međusobnog poznavanja" i velikom društvu u kojem poznajemo relativno malo ljudi, u kojem srećemo većinom nepoznate ljude. Međutim, ovdje se ne radi o osjećaju sigurnosti ili nesigurnosti u susretu s uglavnom nepoznatima, jer se u paru *sigurnost-nesigurnost*, gotovo neočekivano, pojavila iznimno mala, najmanja razlika u doživljaju Zagreba i Selaca, već, čini se, prije svega u privlačnosti poznatog.

Vjerojatno je slično i s "osjećajnim" parom *zainteresiranost-ravnodušnost*, jer i ovdje se susrećemo s nešto većom razlikom. Dakle, osjećaj izazvan prema Selcima bliže je zainteresiranosti nego što je to prema Zagrebu.

Osim para *sigurnost-nesigurnost*, za koji smo rekli kako pokazuje najmanju razliku u stupnju izazivanja osjećaja – što Zagreb predstavlja kao izrazito sigurnu životnu sredinu, još je nekoliko parova unutar kojih se intenzitet osjećaja prema Zagrebu i Selcima minimalno razlikuje. To su redom sljedeći parovi: *blisko-daleko*, *veselje-tuga*, *domaće-strano* i *povjerenje-sumnjičavost*. Dakle, i Zagreb i Selca su u doživljajima Zagrepčana selačkog podrijetla gotovo podjednako bliski, gotovo podjednako izazivaju veselje, gotovo podjednako su domaći i izazivaju povjerenje.

PODATCI O ISPITANICIMA

Već smo spominjali metodološke probleme istraživanja zavičajnih zajednica u velikim gradovima. Kao što smo rekli, temeljna poteškoća javlja se u prikupljanju što potpunijeg popisa članova te, u pravilu posve neformalne, zajednice. Jer, zapravo (barem sudeći prema hrvatskom iskustvu), njihova uloga u razvitku starog zavičaja nije osobito prepoznata, pa stoga i nema potrebe da se njihov popis sastavi i redovito ažurira. S druge strane, oni, kao pripadnici neke doseljeničke skupine, grad posebice ne zanimaju. Pa ni s te strane nema potrebe za njihovom evidencijom. Stoga je teško reći koliko realizirani uzorak odgovara nekim osnovnim varijablama zajednice Selčana u Zagrebu. Od ukupno

150 imena koje smo imali na popisu, uspjeli smo anketirati njih 118. Za neke adrese nismo sigurni koliko su bile točne, pa je to vjerojatno jedan od razloga zašto nemamo koji ispunjeni upitnik više. Također, za postojeći “konačni” popis nemamo temeljne informacije o strukturi skupine. Za nadati se da je prikupljeni broj anketa reprezentativan s obzirom na pretpostavljeni stvarni broj Zagrepčana podrijetlom iz Selaca. A što se tiče strukture ispitanika prema nekim podacima dobivenim iz upitnika, ona je vrlo zadovoljavajuća, budući da su zastupljene sve planirane podskupine.

Spol i dob ispitanika

Među ispitanima je više žena – blizu 58%. Tomu vjerojatno pridonosi relativno visok udio starijih od 61 godine u uzorku, a s obzirom na dulji prosječan vijek ženskog stanovništva, one redovito u toj dobnoj skupini prevladavaju.

Inače, u uzorku su zastupljene sve dobne skupine.²⁸ Iz toga možemo zaključiti da su anketari pažljivo slijedili upute, ali i da je, bez obzira na spol, postojala visoka motivacija za sudjelovanje u istraživanju. Dakle, najviše je mladih do 30 godina (ispitanici su morali imati navršениh 18 godina) – 22,7%, slijede po zastupljenosti stari između 41 i 50 godina (21,2%), potom stariji od 71 godine (15,3%) itd.

	Broj	%
18 - 30 godina	27	22,7
31 - 40 godina	15	12,7
41 - 50 godina	25	21,2
51 - 60 godina	21	17,8
61 - 70 godina	12	10,2
71 godina i više	18	15,3
Ukupno	118	100,0

Tablica 30.
Dob ispitanika

Najveći broj ispitanika rođen je u Zagrebu i okolici (41,5%), slijede rođeni u Selcima, kojih je 36,4%, potom rođeni negdje drugdje u Dalmaciji (10,2%).

	Broj	%
Selca na Braču	43	36,4
Drugdje u Dalmaciji	12	10,2
Zagreb i okolica	49	41,5
Drugdje u Hrvatskoj	7	5,9
Izvan Hrvatske	7	5,9
Ukupno	118	100,0

Tablica 31.
Mjesto rođenja

One koji nisu rođeni u Zagrebu, pitali smo kada su se doselili u Zagreb. Još uvijek su vrlo brojni doseljeni tijekom Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon rata (13,6%). Promatramo li doseljene po desetogodišnjim razdobljima, upada u oči da je u uzorku doseljenih između 1951. i 1980. u svakom desetljeću podjednak broj anketiranih. To doista može ukazivati na vrlo kontinuirano "prijecanje" Selčana tih godina u Zagreb, bez većih uzleta i padova, što svjedoči o trajnom interesu Selčana da dođu u Zagreb. U iduća dva desetljeća taj se broj smanjuje. Za 80-e se može reći da su bile gospodarski i politički krizne, pa su utoliko manje privlačile doseljenike. Nakon 1990. započinje rat, u Zagrebu je mnoštvo izbjeglica, nakon rata slijede tegobne godine. Opada interes za preseljavanje u Zagreb. Uostalom, Split već ima dobru ponudu sveučilišnih studija, pa i ta činjenica, osobito kad su u pitanju mladi, utječe na odluku o bližem mjestu preseljenja. Ipak, na temelju dosadašnjeg ponašanja može se predvidjeti, bez obzira na atraktivnost bliskog Splita i drugih mogućih životnih destinacija, da broj Zagrepčana podrijetlom iz Selaca možda neće rasti, ali svakako da će se održati. Zagreb danas ima veću konkurenciju nego što je imao nekoć. Stoga će za privlačenje "kvalitetnih" stanovnika morati uložiti veće napore u podizanje vlastite atraktivnosti.

Tablica 32.
Ako niste rođeni u Zagrebu,
kada ste doselili u Zagreb?

	Broj	%
Prije 2. svjetskog rata i do 1950.	16	13,6
1951. - 1960.	11	9,3
1961. - 1970	11	9,3
1971. - 1980.	11	9,3
1981. - 1990.	10	8,5
Nakon 1990.	8	6,8
Bez odgovora	51	43,2
Ukupno	118	100,0

Školska naobrazba

Ova mala skupina Zagrepčana sa selačkim korijenima začuđuje razinom formalne školske naobrazbe. Bez obzira na spomenutu dugu tradiciju školovanja među Selčanima, ipak su ovi podatci iznenađujuće dobri. Nužno je opet napomenuti kako su se mnogi doselili upravo zbog školovanja, odnosno da su bili visoko motivirani za školovanje.

	Broj	%
Bez škole	-	-
Završio do 4. r. osnovne škole	1	0,8
Završio 5-7 razreda osnovne škole	3	2,5
Osnovna škola	2	1,7
Škola učenika u privredi, zanat	10	8,5
Srednja škola (četverogodišnja)	47	39,8
Viša škola	11	9,3
Visoka škola ili fakultet	35	29,7
Stekao znanstveni stupanj (mr., dr.)	9	7,6
Ukupno	118	100,0

Tablica 33.
 Škola koju ste završili

U Hrvatskoj, koja se nažalost ne može podičiti osobitom školovanošću stanovništva, podatak da je u ispitivnom uzorku najviše onih koji su završili višu ili visoku školu – čak 46,6%, govori više od broja. Među njima je 11 završilo višu školu, 35 fakultet a 9 je doktora i magistara znanosti. Moguće je pretpostaviti da je sudjelovanje u istraživanju više motiviralo bolje obrazovane, ali ni ta pretpostavka ne može umanjiti značaj udjela visokoobrazovanih. Slijedi 40% ispitanika sa završenom srednjom školom, 8,5% za završenim zanatom itd.

Naravno, ova visokoobrazovana skupina neodvojiv je dio zagrebačkog socijalnog kapitala i daje svoj nesumnjiv prinos razvitku grada. Međutim, kako je ona mnogim nitima vezana uz Selca, spremna je dio svog kreativnog potencijala uložiti u napredak Selaca. Ostaje nekoliko praktičnih pitanja: prije svega, kako pokrenuti i kako organizirati njihovu energiju u smjeru dobrobiti Selaca te kako u Selcima stvoriti preduvjete za njihov angažman.

Među ispitanicima je 58% zaposlenih. Ostali su umirovljenici, domaćice, studenti i nezaposleni.

Bračno stanje

	Broj	%
Neoženjen, neudana	31	26,3
Oženjen, udana	60	50,8
Udovac, udovica	19	16,1
Razveden/a	8	6,8
Ukupno	118	100,0

Tablica 34.
 Bračno stanje

Polovica ispitanika je u braku, ali je visok udio neoženjenih, neudanih, čak 26%. S obzirom na uzorak, u ovoj skupini je, pretpostavljamo, još puno mladih.

Veličina kućanstva

Tablica 35.
Koliko članova ima Vaše
kućanstvo?

	Broj	%
Jedan član	16	13,6
Dva člana	27	22,9
Tri člana	31	26,3
Četiri člana i više	44	37,3
Ukupno	118	100,0

S obzirom na broj članova kućanstva, najviše je najvećih – onih s četiri i više članova, 37,3%. Slijede tročlana, pa dvočlana i jednočlana kućanstva.

Procjena životnog standarda

Na kraju, zanimalo nas je kako Zagrepčani selačkog podrijetla procjenjuju svoj životni standard.

Tablica 36.
Kako biste, u općim uvjetima
života u Zagrebu, procijenili
životni standard svog
kućanstva?

	Broj	%
Znatno višim od prosjeka u Zagrebu	10	8,5
Nešto višim od prosjeka u Zagrebu	21	17,8
Prosječnim	71	60,2
Nešto nižim od prosjeka u Zagrebu	8	6,8
Znatno nižim od prosjeka u Zagrebu	6	5,1
Ne mogu ocijeniti	2	1,7
Ukupno	118	100,0

Vidjeli smo već da je to skupina s vrlo visokom obrazovnom razinom, pa se očekuje i nešto viši standard i objektivnija procjena vlastitog standarda u odnosu na prosječni. Više od četvrtine ispitanika svoj standard procjenjuje višim (znatno višim ili nešto višim) od prosječnog. Oko 60% procjenjuje svoj standard prosječnim, a samo 12% drži da je standard njihova kućanstva niži (nešto niži ili znatno niži) od zagrebačkog prosjeka.

ZAKLJUČAK

Teoretičari i istraživači hrvatske modernizacije, osobito urbanizacijskih procesa, slažu se u tome²⁹ da su veliki gradovi u Hrvatskoj malobrojni, da su srednji gradovi, koji jesu

“potencijalni resurs urbanizacije”, do danas imali premalu ulogu u tom procesu, a za najmanje gradove nema ni koncepcijski ni praktično prepoznate uloge i funkcije u općem razvitku hrvatske naseljske mreže i ukupnog perifernog prostora. Sve je to i posljedica i uzrok spore i neprikladne urbanizacije i industrijalizacije Hrvatske. U općoj analizi tih procesa ostaju donekle zaboravljena naselja koja ne zadovoljavaju ni upravne ni analitičke kvantitativne kriterije “gradskosti”, a itekako su važna potpora urbanoj mreži i kulturi Hrvatske, kao i mreži malih seoskih naselja i ruralnoj kulturi.³⁰ Osobito se ova primjedba odnosi na jadransko i komplementarno jadransko područje, gdje su se na sredozemnom predlošku razvile male aglomeracije ruralno-urbanog karaktera, s lokalnim središnjim funkcijama i, posljedično, po kakvoći svakodnevnog življenja bliži gradskom nego seoskom životu (Rogić, 2002.). Pa i tada kad se njihovo stanovništvo dominantno bavi poljoprivredom. Tzv. *mala mista* preživjela su do danas i zadržala su specifičnosti svojih identitetskih obilježja upravo na spoju urbanog i ruralnog. Seljak iz *malog mista* odlazi “na posao” u polje. Ono nije uz kuću, valja do tamo doći, donijeti alat, raditi cijeli dan, potom se vratiti u *misto*. Prema poljoprivredi se odnosi kao prema zanimanju, ona nije način života. Ili je to manje nego u drugim, nemediteranskim regijama.

Povijest i drugdje uglavnom ostavlja urbani trag, ali na Sredozemlju je to posebno naglašeno i ravnomjernije razmješteno u prostoru.

U identitetskim obilježjima tih mjesta nije teško identificirati spomenuta dva izvora koja ih “oblikuju”: **ruralni**, koji se oslanja na bliskost zajednice s prirodnim okolišem, i **urbani**, koji se oslanja na tehnička, izgrađena dobra na prostoru koji zauzima zajednica, na urbani element njihove fizionomije.³¹ Resurs urbanog, kad su u pitanju Selca (i slična naselja), smanjuje razliku prema gradu (pa bio to i Zagreb), a ruralni resurs danas se sve više pretvara u skup prednosti, pa na taj način dodatno ublažuje razlike dvaju svjetova. Dapače, čini se da ovu kombinaciju čak čini poželjnom.

Svakako se može reći da grad ili selo, bez razlike, moraju imati dovoljno (njegovanih) razloga da ih se voli, da se u njima rado boravi, da se u njima osjećamo dobro.

Zašto se Zagrepčani selačkog podrijetla osjećaju dobro u Zagrebu? I zašto je Zagrebu dobro da se u njemu stabilizirala (do zavičajnosti) jedna mala skupina ljudi koje vezuje zajedničko podrijetlo?

Na prvo pitanje odgovor je relativno lako dati. Zagreb je u svakom pogledu privlačan grad, i to manje-više svim socijalnim skupinama. Nudi mogućnosti kvalitetne nao-

brazbe, ondje je najbolja kulturna ponuda; mogućnosti zaposlenja, iako ograničene općom razinom nerazvitka, ipak su veće nego drugdje u zemlji, osobito za visokoobrazovane stručnjake; veze sa svijetom su intenzivne; ondje je smještena sva državna uprava. Sa šarmom srednjoeuropskog grada, što svakako pridonosi njegovoj jedinstvenosti u hrvatskim okvirima, Zagreb je atraktivan široj geosocijalnoj regiji. S druge strane, Zagreb je već više od stoljeća hrvatska metropola i najprivlačniji "nacionalni" grad, kako za stanovnike cijele Hrvatske tako i za Hrvate izvan zemlje. Nesumnjivo je da u Hrvatskoj nema grada s tako raznovrsnim zavičajnim iskustvima.

Odgovor na drugo pitanje svakako je kompleksniji. Što ljudi s nekim drugim zavičajnim adresama donose i znače Zagrebu? Ne mislimo da je na ovo pitanje moguće odgovoriti tek na temelju istraživanja jedne male (uže)zavičajne skupine. Ali dobiveni podatci mogu upućivati na smjer zaključaka. Naravno, nije potrebno obrazlagati zašto ovdje preskačemo raspravu o tome treba li, i na temelju kojih kriterija, kontrolirati (zagrebačku) urbanu migraciju, kao i veliku temu o neravnomjernoj prostornoj razvijenoosti hrvatskoga nacionalnog prostora te, u okviru toga, o ulozi i mjestu Zagreba.

Ne udaljujući se od podataka koje smo iznijeli u tekstu, zaključno možemo naglasiti nekoliko činjenica, nadajući se da bi istraživanje drugih zavičajnih skupina eventualno potvrdilo nalaze ovog. Ili bi moglo poslužiti kao izvor za istraživačke hipoteze. Ponudit ćemo ih nekoliko.

1. Zagreb svojim položajem u nacionalnoj gospodarskoj, obrazovnoj, kulturnoj i političkoj mreži privlači mlađu i ambiciozniju populaciju, dakle na određen način selekcionira imigrante.³²
2. Takva populacija, redovito natprosječno školovana, predstavlja značajan prinos socijalnom kapitalu glavnoga grada; na ovoj činjenici može se *dodatno* temeljiti jedna od metropolskih obveza Zagreba: voditi računa o ravnomjernom razvitku cijele zemlje; uspjeh periferije jest i uspjeh metropole, i obratno.
3. Njihov odnos prema "starom" zavičaju izražava se na različite načine, kao što se i različito organizira. Oni u svojoj memoriji čuvaju naslijeđe seoskog svijeta. Sudeći prema rezultatima ovog istraživanja, neupitna je njihova odanost kraju podrijetla i spremnost da se sudjeluje u razvojnim aktivnostima; Zagreb bi, pretpostavljamo, preko doseljenika i njihovih potomaka mogao institucionalno uspješnije odigrati ulogu nacionalnog razvojnog aktera.

4. Položaj Zagreba u nacionalnom iskustvu osigurava njegovu trajnu privlačnost. U tome je u prednosti pred ostalim akterima ali i odgovorniji u svakom pogledu. Zagreb svojom zavičajnošću, svojim identitetom (koji Rogić određuje kao “dinamičnu osnovicu personalizacije”, pa otud Zagreb jest *osoba*),³³ svojim položajem, u kojem je i samo-akter i nacionalni akter sa zadaćama koje iz toga položaja proistječu, prihvaća “svoje strance”, asimilira ih, ali im ostavlja dovoljno slobode da u njemu žive dvojnu zavičajnost.

BILJEŠKE

- ¹ *Dictionnaire de sociologie*. Andre Akoun i Pierre Ansart, ur. Paris: Le Seuil, 1999. (Le petit Robert), str. 533.
- ² Vidjeti: I. Rogić: *Tko je Zagreb? Prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Hrvatska sveučilišna naklada, 1997., osobito poglavlje Likovi zagrebačkog identiteta na pragu treće modernizacije ili likovi mjesta, str. 161-192.
- Također: B. Banovac: *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1998. Osobito odjeljak Teritorijalna dimenzija društvene pripadnosti, 21-28.
- ³ Conte Edouard; Christian Giordano; Ellen Hertz. La globalisation ambiguë. *Etudes rurales*, 2002., 163-164: 9-23.
- ⁴ Je li moguće da su ovi procesi paralelni? Mogu li se oni **ne** isključivati? U kojem svijetu zapravo živimo? Nacionalnom, zavičajnom, globalnom, virtualnom?
- ⁵ Banovac B.: isto, str. 9.
- ⁶ Dolazi od lat. riječi *identitas*; u korijenu je *idem*, isti, a označuje ono po čemu se prepoznajem ili po čemu me se prepoznaje. (*Dictionnaire de sociologie*. Andre Akoun i Pierre Ansart, ur. Le petit Robert, Paris, Le Seuil, 1999., str. 264.)
- ⁷ Rogić I.: Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite (13-50) U: *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Balaban, S., ur. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, 2003.
- ⁸ Rogić I.: isto, str. 20.
- ⁹ Isto, str. 20-21.
- ¹⁰ Za naš tekst nije toliko bitno, ali valja podsjetiti, da je odnos jednog sela prema drugom selu ili prema globalnom društvu – koje predstavlja grad – u pravilu odbacujući. Kad se o njima govori, rado se rabe ružne riječi, dok se za domaće nalaze (samo) lijepe. Mendras smatra da takav odnos prema vanjskom svijetu olakšava jačanje samopouzdanja odraslih, a da djeca upravo na tome grade svoju ličnost i identitet. Mendras, H. *Seljačka društva*, Zagreb: Globus, 1986., str. 223-225. U ponašanju zavičajne skupine doseljene u grad sigurno bi se pomnijom raščlambom “otkrilo” neke elemente identiteta koji vuku korijen iz odrastanja u sredini s ovako oblikovanim socijalnim odnosima.
- ¹¹ Selca su naselje na jugoistočnoj strani Brača, 2 km udaljena od mora, na brežuljku, na 120 m nadmorske visine. Posljednjim popisom stanovništva ustanovljeno je da imaju 952 stanovnika, od kojih 54 u inozemstvu.

- ¹² Polugodišnji list koji objavljuje Zajednica bračkih župa.
- ¹³ Naglašujemo da upravo popis osnovnog skupa zavičajne zajednice predstavlja jedan od većih problema istraživanja.
- ¹⁴ Zbog razine obradbe podataka kojima se koristimo u ovom tekstu, ne usuđujemo se dalje raščlanjivati odgovore, jer se odnose na sve ispitanike: i one koji su rođeni u Selcima i one rođene u Zagrebu.
- ¹⁵ Mogućnost višestrukog odgovora ostavljena je zbog mogućnosti da je netko više puta mijenjao mjesto boravka prije dolaska u Zagreb.
- ¹⁶ Pa tako zrak vrijedi manje od, primjerice, nedostatka dobre ceste.
- ¹⁷ Doduše, većina bi ga ipak najradije vidjela u tuđem dvorištu.
- ¹⁸ Kao što cio Zagreb nije metropolskih obilježja, tako nije ni velegradskih. Rogić i Dakić, analizirajući položaj i razvitak Zagreba, drže da se on, razvijajući se kao velegrad u vrijeme druge modernizacije, dakle u razdoblju suspendiranog tržišta, upravo zato razvio kao središte sa smanjenom stratejskom ulogom. To umanjuje veze grada s gospodarstvom i tržišnošću, pa se Zagreb zapravo ponaša, prema autorima, kao *imaginarni velegrad*. Rogić, I. i Dakić, S. *Grad i plan. Prinos raspravi o generalnom urbanističkom planu Zagreba*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Studije, 2000., 143 str.
- ¹⁹ Selca su kvalitetnu telefonsku mrežu sa stotinjak priključaka dobila 1980.
- ²⁰ O tome u ovom članku neće biti riječi.
- ²¹ Štambuk, Mišetić: Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture seoskih naselja u Hrvatskoj. U: *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Štambuk M., Rogić I., Mišetić A. ur. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002., str. 155–176.
- ²² Rogić I.: *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2000., str. 337.
- ²³ Brački kamen korišten je u gradnji mađarskog parlamenta, zgrade UN-a u New Yorku, njime je oblagana KD Vatroslava Lisinskog itd.
- ²⁴ Spomenici su podignuti L. N. Tolstoju, S. Radiću, Genscheru, Ivanu Pavlu II., A. Mocku, F. Tuđmanu, P. Didoliću.
- ²⁵ Njegovo je pravo ime dr. Matej Bencur.
- ²⁶ Crkvice je iz 10. stoljeća, graditeljski zanimljiva i iscrpno opisana u stručnoj literaturi. Služi i kao pomorski orijentir.
- ²⁷ “Pozitivno” i “negativno” ne znače dobro i loše.
- ²⁸ Napominjemo da smo u uzorku (a slijedeći definiciju Selčanina u Zagrebu) mogli imati i više od jednog ispitanika u obitelji. Preporuka anketarima bila je da ako naiđu na više generacija u jednoj obitelji, iz svake generacije za anketiranje odaberu (samo) jednog predstavnika. Ako je bilo moguće, valjalo je odabrati ispitanike različitih spolova.
- ²⁹ Upućujemo prije svega na radove I. Rogića, A. Marinović-Uzelca, O. Čaldarovića i dr.
- ³⁰ Ponajprije se taj kvantitativni kriterij odnosi na broj stanovnika, a potom na teškoće organizacije minimalne uprave. Vidjeti opširnije o počecima hrvatske urbanizacije u: Rogić I.: *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2000., str. 350–362.
- ³¹ I jedan i drugi izvor neprestano se obnavlja i emocionalno hrani pripadnike tih malih društava, ma gdje oni bili. Velikih promjena u malim društvima i njihovoj okolini uglavnom nema ili su veoma

spore. (Osim u iznimnim slučajevima.) Svakako valja voditi računa o značenju koje za domaće ljude imaju najvažnije identitetske vrijednosti. Metaforička vrijednost pojedinog prostora u svakom kraju ima posebno značenje za njihovo stanovništvo. Stoga je važno sačuvati ga i eventualno obogaćivati prikladnim sadržajima. Pojedine sastavnice pozitivnog identitetskog naboja valja povremeno osvježiti u memoriji malih mjesta, ali ne i samo malih. Zato su važne obljetnice, različiti popisi, monografije, zavičajni muzeji, obnova gotovo zaboravljenih običaja, ustanovljivanje i hrabro ustrajanje na nekim novim sadržajima i aktivnostima, mobilizacija što većeg broja stanovnika oko nekih projekata itd. Dakle, važno je čuvati, obnavljati i oblikovati sve izvore koji napajaju osjećaj pripadnosti.

³² Među doseljenima u Zagreb tijekom Domovinskog rata bilo je mnogo ljudi koji u “normalnim vremenima” ne bi napuštali svoja mjesta boravka.

³³ Rogić, I.: *Tko je Zagreb? Prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997., str. 193.

- Banovac, B. (1998). *Društvena pripadnost, identitet, teritorij: sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Conte, E.; Christian, G.; Hertz, E. (2002). La globalisation ambiguë. *Etudes rurales*, 163-164: 9-23.
- Čolić, S. (2002). *Kultura i povijest: socio-kulturno antropološki aspekti hijerarhizacije kulture*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dictionnaire de sociologie*. Akoun, A. i Ansart, P. (ur.). Paris: Le Seuil, 1999. (Le petit Robert)
- Marinović-Uzelac, A. (2001). *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet.
- Rogić, I. (1997). *Tko je Zagreb? Prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2003). Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite. U: *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Balaban, S. (ur.). Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, str. 13-50.
- Rogić, I. (2000). *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rogić, I. (2002). *Osnovna obilježja hrvatskog društva u 20. stoljeću* (rukopis).
- Srednji gradovi u hrvatskoj modernizaciji*. Rogić, I., Salaj, M. (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti I. Pilar, 1999.
- Štambuk, M. i Mišetić, A. (2002). Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture seoskih naselja u Hrvatskoj. U: *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti I. Pilar, str. 155-176.

LITERATURA